

УДК 37.013.43

DOI 10.12958/2227-2844-2022-6(354)-142-146

Пономарьова Віра Миколаївна,

кандидатка педагогічних наук,

старша викладачка кафедри соціальної роботи

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

veraknopa86@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1742-2501>

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ДІТЬМИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ЧАСУ

2022 р. став часом масштабних викликів та глобальних трансформацій для українського суспільства. Через відкриту військову агресію з боку Російської Федерації в Україні практично не лишилося жодної сфери життєдіяльності, яка б не зазнала руйнівного впливу та негативних змін. Терористичні дії ворожої армії призвели до загибелі й поранень великої кількості людей, руйнування житлового фонду і критичної інфраструктури країни, економічної та енергетичної кризи, активізації міграційних процесів, пов'язаних із вимушеним переселенням мешканців, що опинилися у тимчасово окупованих населених пунктах, у районах бойових дій, утратили житло та інше майно. Мільйони людей потрапили у складні життєві обставини, стали жертвами військових злочинів, зазнали фізичного і психічного насильства, через що перебувають у стані постійного стресу, підвищеної тривожності, невизначеності, страждають депресивними розладами. Отже, усі вони потребують підтримки з боку держави, волонтерських та благодійних організацій, яка передбачає, у першу чергу, організацію соціальних виплат і надання медичної допомоги, вирішення житлових питань, забезпечення продуктами харчування, засобами гігієни, одягом, речами першої необхідності, психологічної, соціально-педагогічної, юридичної допомоги тощо.

У тій чи іншій мірі, прямо або опосередковано війна вплинула на кожного громадянина України, але в першу чергу постраждали категорії населення, які виявилися найбільш уразливими: мешканці регіонів, де проходять активні бойові дії, та жителі тимчасово окупованих територій, біженці й вимушені переселенці, сім'ї військовослужбовців, особи, які отримали поранення або втратили рідних, самотні люди похилого віку, діти.

Нові соціально-політичні умови, що склалися у суспільстві, потребують негайного реагування з боку держави, швидкого внесення коректив щодо реалізації соціальної політики, розвитку нових актуальних форм, методів і технологій діяльності соціальних служб, закладів освіти, медицини, соціального захисту, волонтерських організацій. Така робота почала проводитися починаючи з 2014 р., отже, певний досвід у цьому напрямі вже існує. Однак тоді масштаби кількості постраждалих від військової агресії РФ були значно меншими й охоплювали здебільшого населення тимчасово окупованих і прифронтових районів Луганської та Донецької областей. Сьогодні ж йдеться про мільйони людей, які потребують допомоги та підтримки.

Серед основоположників у дослідженні та пошуку шляхів вирішення зазначеної проблеми слід зазначити таких авторів, як І. Трубавіна, І. Куратченко, В. Николаєва, Л. Мельник, які у своїх роботах розглядають питання здійснення соціальної роботи та розвитку системи соціальної підтримки в умовах воєнного конфлікту і гуманітарної кризи, надання комплексної

допомоги внутрішньо переміщеним особам і, у першу чергу, їхнім дітям (Трубавіна & Куратченко, 2017; Николаєва, 2018; Мельник, 2015).

Діти є найбільш уразливими і чутливими до впливу будь-яких негативних чинників, зокрема й наслідків війни, адже саме в період дитинства відбувається стрімкий розвиток і соціалізація особистості, формування емоційно-вольової сфери, основних рис характеру, ціннісних орієнтацій, активно засвоюються норми і зразки поведінки, прийняті у суспільстві. У силу вікових особливостей свого розвитку дитина дуже тонко відчуває усі зміни, що відбуваються навколо, емоційно реагує на ці зміни, активно засвоює та віддзеркалює їх. Психологічні травми, отримані від побаченого та пережитого під час військових дій, у дітей є дуже глибокими, вони накладають відбиток на все їхнє подальше життя. Отже, важливим завданням сьогодні є створення таких умов, у яких дитина могла б відчути себе у безпеці, отримати підтримку й допомогу дорослих, адаптуватися до складної ситуації, засвоїти основні правила безпечної поведінки, зберегти адекватний психологічний стан. У цьому контексті дуже важливою є роль працівників загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема соціальних педагогів, які на професійному рівні можуть знайти індивідуальний підхід до кожної дитини, підтримати її та навчити, як поводитися у тих чи інших складних ситуаціях, щоб зберегти власні життя і здоров'я (як фізичне, так і психічне), адже звичним середовищем для дитини є саме шкільний колектив, а референтними особами, яких вона поважає та яким довіряє, виступають педагоги.

Метою статті є визначення основних напрямів та специфіки здійснення соціально-педагогічної діяльності з учнями у загальноосвітніх навчальних закладах, урахуваючи особливості військового часу.

Методи дослідження, які було використано у ході наукового пошуку: систематизація даних щодо проблем та потреб різних категорій дітей в умовах військового часу, аналіз, синтез, порівняння й узагальнення досвіду соціально-педагогічної роботи з ними.

Освітній процес в умовах війни на різних територіях нашої країни будується по-різному, з урахуванням багатьох чинників, головним серед яких є безпека учнів. З огляду на це, можна виділити кілька варіантів організації навчально-виховної діяльності:

1) у регіонах, де ситуація є відносно спокійною та стабільною, учні продовжують відвідувати школи у звичному режимі, суворо дотримуючись вимог безпеки під час повітряної тривоги (це стосується як місцевих мешканців, так і дітей із сімей вимушених переселенців, що переїхали з небезпечних регіонів);

2) дітям із тимчасово окупованих територій та прифронтових міст і сіл надається можливість брати участь у дистанційних заняттях, адже в такій ситуації це є єдиним доступним способом продовження процесу шкільного навчання й виховання (за умови наявності доступу до мережі Інтернет);

3) діти із сімей біженців, що виїхали за кордон, можуть відвідувати навчальні заклади за новим місцем проживання, а також продовжувати навчання онлайн в українських школах.

Також практикується комбінування зазначених вище варіантів. Та у будь-якому разі підтримання постійного зв'язку педагогів із дітьми залишається важливим актуальним завданням сьогодення.

Одним із найважливіших напрямів соціально-педагогічної діяльності в умовах військового часу є **інформаційно-просвітницька** та **соціально-профілактична робота**, спрямована на збереження життя і здоров'я, формування навичок безпечної поведінки, інформування щодо існуючих ризиків та небезпек, пов'язаних із військовими діями. Просвітництвом та профілактикою доцільно охоплювати абсолютно всі категорії населення, особливу увагу приділяючи дітям. Під час особистих зустрічей або в режимі онлайн (залежно від ситуації з організацією навчально-виховного процесу в різних регіонах) соціальному педагогу потрібно донести до учнів у доступній, цікавій формі важливу інформацію:

– як поводитися під час повітряної тривоги, артобстрілу, бойових дій, у разі загрози радіаційного та хімічного отруєння;

– що робити у разі виявлення вибухонебезпечних предметів;

– як підготуватися до можливих відключень електроенергії, води та опалення;

– як за необхідності надати першу медичну допомогу собі та іншим тощо.

Окрім того, треба обов'язково проінформувати дітей про контакти екстрених служб, а також про надійні джерела інформації в мережі Інтернет, яким можна довіряти (офіційні сторінки ДСНС, обласних та місцевих військових адміністрацій, генштабу та ін.). Для досягнення поставлених завдань доцільно використовувати такі методи роботи, як: бесіди, перегляд просвітницьких відеоматеріалів, розповсюдження інформаційних буклетів і брошур, тренінгові заняття, ігрові вправи, вікторини, презентації тощо.

Особливу увагу соціального педагога слід звернути на психоемоційний стан дітей. Із цією метою звертаємося до методів *психодіагностики, соціальної терапії, корекції та реабілітації*. За допомогою діагностичних методик (спостереження, бесіда, тестування, анкетування) визначаємо можливі психологічні проблеми та відхилення. На основі отриманих даних будеться подальша робота, яка може включати як індивідуальні, так і групові форми терапевтичного, корекційного і реабілітаційного впливу.

Зауважимо, що діти можуть сприймати війну по-різному, залежно від індивідуальних особливостей розвитку психіки та пережитих подій, але в будь-якому разі негативний вплив неминучий. Професійна соціально-педагогічна і психологічна підтримка потрібна кожній дитині, однак звернемо особливу увагу на дітей із сімей, які покинули свої домівки через бойові дії, руйнування, окупацію й виїхали у пошуках прихистку до більш безпечних регіонів.

Працюючи безпосередньо із **сім'ями вимушених переселенців**, І. Трубавіна та І. Куратченко виділяють такі **типові проблеми**, які в них виникають:

– **психологічні**: відчуття невизначеності, психологічні травми, наявність страху втрати своєї ідентичності, почуття жертвовності та віктимності, безпорадність, низька самооцінка або агресія, тривога за майбутнє, невимпані горе й біль, очікування поганого, втрата батьками гарантій безпеки для своєї дитини, відсутність критичного мислення, проблеми з керуванням своїм психологічним станом, виявом емоцій, глибокі переживання;

– **економічні й матеріальні**: відсутність роботи за фахом у новому місці проживання, складнощі з працевлаштуванням на новому місці, проблеми нестачі часу і грошей на перекваліфікацію, відсутність умінь сімейної економії в екстремальних умовах, відсутність житла, непристосованість до організації побуту на новому місці, проблеми з оформленням соціальних виплат;

– **соціальні та соціально-педагогічні**: проблеми інтеграції в нову громаду, формування нового образу життя, скупченість сімей у місцях компактного проживання, труднощі з улаштуванням дітей до дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів, вступ до ВНЗ, організація дитячого оздоровлення й відпочинку, зміна оточення міського на сільське або стрес великого міста, невміння визначати пріоритети розвитку для власної родини;

– **соціально-медичні**: погіршення здоров'я та загострення хронічних захворювань через пережитий стрес;

– **юридичні**: відновлення втрачених документів, відсутність статусу ВПО, прагнення його мати для відшкодування втраченого майна, відсутність можливості компенсувати втрати державою-агресором, реєстрація дітей на новому місці проживання, які виїхали з дідусями, бабусями, тощо (Трубавіна & Куратченко, 2017, с. 7–11).

Дослідниці зазначають, що «ситуація переселення вже сама по собі спричиняє стан дезадаптації. Люди розривають налагоджені стосунки із середовищем, роботою, друзями і лишаються самі в нових умовах проживання. Вимушене ж переселення супроводжується значними психо-

логічними і матеріальними проблемами. Саме ці проблеми визначають уразливість внутрішньо переміщених осіб, сімей та дітей» (Трубавіна & Куратченко, 2017, с. 11).

Нерідко діти з категорії ВПО опиняються в умовах, коли процес їхнього розвитку й соціалізації поставлений під загрозу. Через те, що вони стали безпосередніми свідками військових дій, утратили рідних, близьких, друзів, залишилися без домівок, їхній психічний стан став нестабільним, що може проявлятися у підвищеному рівні стресу, наявності страхів, почутті незахищеності, суму, злості, агресії, низькій самооцінці. Звідси, відчуженість та ізольованість, проблеми з інтеграцією у новий колектив і налагодженням нових соціальних зв'язків, можливе виникнення конфліктних ситуацій з оточуючими.

Отже, такі діти потребують професійної психологічної допомоги й соціально-педагогічної підтримки, комплексу соціально-терапевтичних, корекційних та реабілітаційних заходів, спрямованих на їхню успішну адаптацію до життя в нових умовах. Зокрема, соціальному педагогу слід приділити увагу індивідуальним консультуванням і залученню таких дітей до групових тренінгових занять та творчих заходів. Дієвими методами для нормалізації психічного стану є психогімнастика, арттерапія, казкотерапія, ігрові форми роботи. Для досягнення більш ефективного результату варто також налагодити спілкування не лише із самою дитиною, а й із членами її сім'ї.

Підсумовуючи вищевказане, слід зазначити, що процес такої соціально-педагогічної діяльності є складним та довготривалим і не повинен зупинитися навіть після припинення бойових дій і проголошення миру. На жаль, із наслідками війни доведеться боротися ще довгі роки, тому вже зараз необхідно стрімко розвивати цей напрям соціально-педагогічної діяльності, залучати до нього як працівників загальноосвітніх навчальних закладів, так і представників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, благодійних і волонтерських організацій, розробляти ефективні форми й методи роботи для забезпечення успішної соціалізації та адаптації дітей до нових умов життя. У зазначеному напрямі проводитимуться наші подальші дослідження.

Список використаної літератури

1. Трубавіна І. М., Куратченко І. Є. Сприяння соціальній роботі в умовах гуманітарної кризи : методичні рекомендації. Харків ; Бердянськ : Планета-Прінт, 2017. 28 с.
2. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям із дітьми зі Сходу України : посібник для практиків соціальної сфери / М. А. Грудій, Л. А. Мельник та ін. ; за ред. Л. С. Волинець. Київ : Калита, 2015. 72 с.
3. Николаєва В. І. Впровадження комплексної соціальної допомоги дітям внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії* : збірник матеріалів, доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 28 лютого 2018 р. Маріуполь : Донецький державний університет управління, 2018. С. 201–204.
4. Николаєва В. І. Система соціальної підтримки в умовах воєнного конфлікту: проблеми транспарентності. *Держава та регіони. Серія «Державне управління»*. 2018. № 1(61). С. 133–138.

References

1. Trubavina, I. M., & Kuratchenko, I. Ye. (2017). *Spryannia sotsialnoi roboti v umovakh humanitarnoi kryzy: metodychni rekomendatsii* [Promotion of social work in conditions of a humanitarian crisis: methodical recommendations]. Kharkiv; Berdiansk: Planeta-Print [in Ukrainian].
2. Volynets, L. S. (Ed.) (2015). *Psykhosotsialna dopomoha vnutrishno peremishchenym ditiam, yikhnim batkam ta simiam iz ditmy zi Skhodu Ukrainy: posibnyk dlia praktykiv sotsialnoi sfery* [Psychosocial assistance to internally displaced children, their parents and families with children from Eastern Ukraine: guide for social workers]. Kyiv: Kalyta [in Ukrainian].

3. Nykolaieva, V. I. (2018a). Vprovadzhennia kompleksnoi sotsialnoi dopomohy ditiam vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [Implementation of comprehensive social assistance to children of internally displaced persons in Ukraine]. *Zbirnyk materialiv, dopovidei Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Psykhosotsialna pidtrymka osib z travmoiu viiny: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski realii"* [Collection of materials, reports of the All-Ukrainian scientific and practical conference "Psychosocial support of persons with war trauma: international experience and Ukrainian realities"] (Mariupol, February 28, 2018). Mariupol: Donetsk State University of Management, pp. 201–204 [in Ukrainian].

4. Nykolaieva, V. I. (2018b). Systema sotsialnoi pidtrymky v umovakh voiennoho konfliktu: problemy transparentnosti [The system of social support in the conditions of military conflict: problems of transparency]. *Derzhava ta rehiony. Seriiia "Derzhavne upravlinnia" – State and regions. Series "Public Administration"*, 1(61), 133–138 [in Ukrainian].

Пономарьова В. М. Специфіка соціально-педагогічної діяльності з дітьми у загальноосвітніх навчальних закладах в умовах військового часу

У статті розглянуто основні напрями й особливості здійснення соціально-педагогічної діяльності з дітьми у загальноосвітніх навчальних закладах в умовах військового часу. Проаналізовано можливі варіанти організації навчально-виховного процесу під час дії військового стану в державі.

Досліджено негативний вплив війни на різні сфери життєдіяльності суспільства. Здійснено аналіз проблем і потреб дітей, які постраждали внаслідок військової агресії. Окрему увагу приділено сім'ям та дітям, що належать до категорії внутрішньо переміщених осіб.

Наголошено на необхідності проведення інформаційно-просвітницької та соціально-профілактичної роботи, спрямованої на формування навичок безпечної поведінки дітей. Доведено необхідність терапевтичного, корекційного та реабілітаційного впливу з боку соціального педагога з метою нормалізації психоемоційної сфери дитини, подолання кризових психологічних станів та адаптації до життя в умовах військового часу.

Ключові слова: соціально-педагогічна діяльність, внутрішньо переміщені особи, військовий час, інформаційно-просвітницька та соціально-профілактична робота, соціальна терапія, соціальна корекція, соціальна реабілітація, адаптація.

Ponomarova V. The specificity of social and pedagogical activities with children in general educational institutions in wartime conditions

The article examines the main directions and features of social-pedagogical activities with children in general educational institutions in wartime conditions and possible options for organizing educational process during martial law in the country.

The negative impact of war on various spheres of life of society is studied in the article. An analysis of the problems and needs of children who suffered as a result of military aggression is being carried out. Special attention is paid to families and children belonging to the category of internally displaced persons.

The article emphasizes the need to carry out informational and educational and social preventive work aimed at forming children's safe behavior skills. The need for therapeutic, corrective and rehabilitative influence on the part of the social pedagogue is proved in order to normalize the child's psycho-emotional sphere, overcome crisis psychological states and adapt to life in wartime conditions.

Key words: socio-pedagogical activity, internally displaced persons, wartime, informational and educational and social preventive work, social therapy, social correction, social rehabilitation, adaptation.

